

М. К. КРЕМЕНЧУЦЬКА, асистент

(Інститут математики, економіки та механіки ОНУ, м. Київ)

ПСИХОЛОГІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 11, с. 40–42

Висвітлюється розвиток психологічної думки у другій половині ХХ і на початку ХХІ ст., зокрема розглядаються пізнавальні концепції як психологія ХХІ ст. Особлива увага приділяється можливостям застосування когнітивних концепцій у дослідженні мікроструктури пізнавальних дій у праці.

Останні десятиліття розвитку психологічної науки ознаменувались деякою недовірою до загальноновизнаних напрямів психологічних знань: біхевіоризму, динамічної, глибинної психології. Як наслідок окремі видатні психологи, зокрема Брунер, Келлі, Симон, намагаються створити новий портрет психологічної науки, який би більшою мірою відповідав емпіричним даним і водночас не був таким механістичним, як психоаналіз. Пошуки в цьому напрямі дали підбадьорюючі результати. Було створено кілька безумовно оригінальних картин функціонування психіки людини, що коротко можна назвати пізнавальними концепціями. Ці концепції були прагненням вийти за межі альтернативи: біхевіоризм або психоаналіз. Саме тому пізнавальні концепції можна назвати психологією ХХІ ст., з яким пов'язані великі надії на подальший творчий, конструктивний розвиток психології.

Які ж генеральні погляди творців цієї концепції? Насамперед вони заперечують образ людини як реактивної істоти, що цілком залежить від середовища. Водночас їх не влаштовує уявлення про неї як недосконалого суб'єкта, яким керують неусвідомлені і, за визначенням, суперечливі мотиваційні сили. Вони вважають, що людина є самосвідомим суб'єктом, для якого характерна дослідницька установка щодо дійсності. У цьому плані людина є науковцем, для якого характерні спостереження над процесами Всесвіту, різноманітні передбачення, виникнення гіпотез, плани, експерименти і висновки. Усе це, безумовно, відбувається на рівні тих знань, якими керується особистість. На цій основі відбувається її пристосування до світу і його тлумачення.

Цікаво в цьому зв'язку провести паралель щодо розуміння особистості І. Г. Білявським. Він вважає, що особистість — це динамічна, саморегульована система, яка пізнає світ, належить до нього і діє в ньому. І все це відбувається у процесі виконання особистістю своїх генеральних соціальних ролей, іншими словами, на тлі історико-культурних етапів розвитку людства. Відповідно до розглянутої концепції психічні процеси і зовнішнє поведіння людини залежать від одержуваної нею інформації. І якщо розглядати питання про детермінацію психічної діяльності, то в цьому зв'язку варто визнати, що керування нею здійснюється завдяки інформації, що йде із зовнішнього середовища і попередньо закодована в пам'яті. Разом з тим зазначимо, що згідно з цією концепцією особистість не може цілком залежати від інформації, що нібито маніпулює нею. Інформація є лише матеріалом мислення, його можливістю передбачувати і планувати дії. Таким чином, як дослідник світу особистість виходить за межі інформації і цілком самостійно здатна визначати значення і характер знань про зовнішній світ і свою діяльність. У цьому зв'язку вона не є маріонеткою, що цілком залежить від зовнішнього середовища і підпорядковується несвідомим поривам. Особистість є більш-менш зрілим дослідником, що значною мірою визначає свій шлях і вміє активно діяти в інституціональній мережі, або соціальності. Таке уявлення про особистість не тільки визначає закони її функціонування, а й уможливорює розвиток мислення і удосконалення її діяльності. Представники цієї концепції незадовільно ставляться як до так званої біхевіористської інженерії, так і до динамічної психотерапії.

З огляду на їхні ідеї можна припустити, що основною модифікацією впливу на людей є систематичне виховання, що дає змогу краще пізнавати світ і свої можливості.

Узагальнюючи деякі попередні висновки, можна стверджувати, що пізнавальна концепція людини потребує таких відносин між вчителем і учнем, інженером і працівником, терапевтом і пацієнтом, які встановлюються між більш-менш досвідченими дослідниками. На жаль, доводиться констатувати, що такий спосіб відносин у виховному процесі нині пробиває собі дорогу великими зусиллями. Когнітивна психологія, що поєднує прихильників пізнавальної концепції, аж ніяк не є, так би мовити, монопольною. Вона складається з кількох версій, що не завжди збігаються. Привертають увагу два, на наш погляд, основних пізнавальних портрети людської психіки. Це теорія особистісних конструктів Келлі — одного з найбільш творчих психологів ХХ ст. Згідно з цією версією людина є дослідником, що самотійно створює для себе образ світу і, природно, образ самого себе. Це індивідуальне пізнавальне бачення і становить особистісний конструкт, що є вирішальною характеристикою духовних можливостей людини як особистості.

Психологія ХХІ ст. реалізується також у версії О. Тихомирова. Згідно з цією версією основним елементом пізнавального процесу є опрацювання особистістю отриманої інформації. У цьому зв'язку особистість володіє кількома важливими рисами: її дії мають мету; вона має пам'ять з її можливостями безперервного поповнення інформацією і разом з тим стабільністю; її характеризує темп опрацювання, що має індивідуальні обмеження і, нарешті, функціонує відповідно до певної програми. Саме ці риси, вважає О. Тихомиров, значною мірою детермінують особистісне поведіння.

Пропонована стаття має на меті застосувати положення когнітивної психології до досліджень у сфері прийняття рішень. Процес прийняття рішень висуває ряд важливих проблем, таких як суб'єктивна впевненість у правильності прийнятого рішення, цінність і підстави вибору, що доволі істотні у процесі передбачення людських вчинків. При цьому важливо зазначити, що оцінка успішності та корисності розпочатих дій у різних сферах соціальної життєдіяльності залежить від їх результатів і того, якими є їх наслідки. У процесі мислення особистість аналізує два види наслідків: якою мірою вони правдоподібні й мають суб'єктивну цінність. При цьому береться до уваги оцінка, так би мовити, глобальної цінності

розпочатої дії. У цьому зв'язку можна стверджувати, що ланцюг людських вчинків є функцією цінності поставленої мети, а також можливості її реалізації. Отже, особистість реалізується в певній пізнавальній програмі. І це завжди комбінації можливостей і цінностей. Водночас зазначимо, що цей процес завжди складний. Кожна дія спричинює кілька наслідків. Принаймні ми маємо справу з альтернативою: позитивна цінність (успіх) і негативний результат (невдача). Цю альтернативу містять навіть найбільш амбіційні проекти.

Як же відбувається процес визначення цінності вчинку або підприємства загалом як мети вчинків? Доречним у цьому разі є положення про те, що людина не тільки змінює форму того, що дано природою, вона реалізує разом з тим власну свідому мету, що як закон визначає спосіб і характер її дій, яким має підкорити свою волю.

Звернімося в цьому зв'язку до вітчизняної психології. Однією з перших психологічних концепцій у вітчизняній психології, яка описує функціональну структуру цілепокладання, стала теорія діяльності А. Н. Леонтьєва [4]. Оригінальним було і генетичне пояснення цього процесу Л. С. Виготським [3]. Він навів класичний приклад аналізу помилкового психологічного феномену цілепокладання, при якому ця проблема незмінно доповнювалася питаннями про функцію і її походження. Положення Л. С. Виготського стало однією з теоретичних підстав для розвитку вітчизняної історичної психології, для якої проблеми психологічної реконструкції були неминуче пов'язані з проблемами мислення і, природно, цілепокладання. У цьому плані плідними були ідеї С. Л. Рубінштейна [6], який глибоко проаналізував розвиток психології в діяльності, що пов'язує суб'єкт із зовнішнім світом і, мало того, суб'єкт у його уявленні є точкою відліку того або іншого рівня культурного розвитку визначних історичних етапів, які проходить людство. Не потрібно мати виняткову наукову інтуїцію, щоб побачити тут проблему цілепокладання. Згадаємо в цьому контексті й А. Р. Лурія [5], який створив свою нейропсихологію, що поєднала прикладні проблеми на стику загальної і дитячої психології, медицини, фізіології й анатомії, етнопсихології, культурології, порівняльної лінгвістики та ін. Ідеї А. Р. Лурія ще очікують ретельного аналізу на основі когнітивної психології, оскільки якої є синтетичний підхід до проблеми людського пізнання.

На нашу думку, визначення цінності людських вчинків насамперед зумовлюється дискурсивним

характером мислення як основної пізнавальної дії, його прямої належності до норм культури і співучасті в їх становленні, нерозривною єдністю із символами духовності й усвідомленням того, що набуття досвіду є нескінченим процесом.

Насамкінець звернімося до трудової діяльності як конкретизації розглянутих теоретичних конструктів. Когнітивна психологія в цьому контексті дає можливість ретельніше розглянути мікроструктуру пізнавальних дій у праці. Пояснення результатів праці як досягнутої мети можна отримати на основі їх широкого порівняння, як уже згадувалося, з історико-культурними процесами, що містять дані про розвиток психічної діяльності філоонтогенезу, і як суспільно виробленого інструментарію психіки, безумовно, обмеженого нейропсихологічними можливостями людини.

Література

1. *Белявский И. Г.* Историческая психология. — Одесса, 1991.
2. *Брушлинский А. В.* Мышление и прогнозирование. — М., 1979.
3. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений. — М., 1984.
4. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. — М., 1975.
5. *Лурия А. Р.* Об историческом развитии познавательных процессов. — М., 1974.
6. *Рубинштейн С. Л.* Проблемы общей психологии. — М., 1976.
7. *Халперн Д.* Психология критического мышления. — СПб., 2000.
8. *Allport D.* The state of cognitive psychology. — 1975.